

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»**

УДК 340.113

ЛЮБЧЕНКО МАРІАННА ІВАНІВНА

**ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ВИДИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2012

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент **Дашковська Олена Ростиславівна**, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», завідувач кафедри теорії права та конституційного права Полтавського юридичного інституту.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Наливайко Лариса Романівна**, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Навчально-наукового інституту права та безпеки;

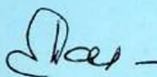
кандидат юридичних наук, доцент **Панкевич Олег Зіновійович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права, економіки та психології.

Захист відбудеться «__» _____ 2012 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «__» _____ 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 О. Г. Данильян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Активний розвиток правової системи України зумовлено у першу чергу відмовою від вузьконормативного розуміння права, звільненням від надмірної заідеологізованості, що довгий час була характерною для вітчизняної юридичної науки і практики. Одночасно процеси міжнародної інтеграції, уніфікації та гармонізації правового регулювання потребують вдосконалення форм вираження права, зокрема, вирішення мовно-технічних проблем у сфері правового регулювання, вироблення системи науково обґрунтованих вимог, техніко-юридичних правил, прийомів, способів та засобів розробки і викладення нормативно-правових та інших юридичних актів, їх адаптації до законодавства Європейського Союзу.

Право може бути ефективним регулятором суспільних відносин тільки тоді, коли його внутрішня і зовнішня форми відповідають найвищим стандартам юридичної техніки. Реалізація принципів права, прав і свобод людини і громадянина неможлива без визначеності, ясності та недвозначності правових приписів, в яких закріплюються норми права. Мова нормативно-правових та інших юридичних актів, юридичної науки і практики є одним з показників рівня розвитку правової системи суспільства. Держава має бути зацікавлена в юридичній мові, зрозумілій для всіх її громадян, яка стане надійним засобом комунікації в процесі правового регулювання, управління, судочинства, оскільки недосконалість юридичної мови негативно позначається на формуванні правової свідомості, сприяє проявам правового нігілізму.

Одним із малодосліджених, але важливих аспектів мови права є юридична термінологія, від точності, ясності та зрозумілості якої і залежить стан мови права в цілому.

В радянській період, в умовах командно-адміністративної системи, проблемам мови і стилю законодавства приділялося недостатньо уваги. Недооцінка вимог юридичної техніки, відсторонення кваліфікованих спеціалістів від законотворчого процесу, відсутність ґрунтовних наукових праць з цієї проблематики – все це негативно позначалося на якості законів та інших юридичних актів.

В останні роки відбувається значне підвищення уваги науковців і практиків до проблем зовнішньої форми права. Вченими активно досліджуються різні аспекти мови нормативних правових актів, їх термінології. Проте все ще залишається невирішеною велика кількість питань, зокрема щодо природи юридичної термінології, системи вимог, яким вона має відповідати, а також визначення основних напрямів її

впливу на процеси регулювання суспільних відносин. Дослідження правової термінології зводиться переважно до характеристики термінології нормативно-правових та інших юридичних актів, поза увагою залишається такий важливий аспект формування та функціонування юридичної термінології, як наукові терміни.

Підвищення якості правового регулювання неможливе без усвідомлення необхідності забезпечення належних умов для вивчення представниками юридичної професії різних аспектів мови права, її особливостей, вимог, яким вона має відповідати. Юридична термінологія є тим інструментом, що дає змогу не лише сформулювати зміст юридичного документа, а й забезпечити адекватне усвідомлення суб'єктами змісту правової вимоги.

Зазначені обставини свідчать про актуальність теми дисертації, необхідність проведення загальнотеоретичного дослідження проблемних питань, пов'язаних із юридичною термінологією.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язано з тематикою науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» і виконано в межах Державної цільової комплексної програми «Загальнотеоретичні проблеми правотворення та правозастосування в умовах формування правової держави» (номер державної реєстрації 0106U002283). Тема дисертації затверджена вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, протокол № 5 від 19.12.2008 р.

Мета й завдання дослідження. Основна мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному теоретичному вивченні юридичної термінології, розкритті її сутності та особливостей, з'ясуванні значення у правовому регулюванні суспільних відносин. Відповідно до зазначеної мети були поставлені такі завдання:

- визначити поняття юридичної термінології та юридичного терміна як її визначального структурного елементу та охарактеризувати його ознаки;

- надати класифікацію юридичних термінів та з'ясувати особливості їх різних видів;

- визначити вимоги, яким має відповідати термінологія нормативних правових актів та охарактеризувати рівень відповідності їм вітчизняної законодавчої термінології;

- дати характеристику наукових термінів, встановити прояви взаємозв'язку і напрями взаємодії між законодавчою термінологією та

термінологією юридичної науки;

- описати основні напрями впливу юридичної науки на вдосконалення термінології нормативних правових актів України;

- виявити зв'язок між правовою культурою та мовною підготовкою суб'єктів правового регулювання, надати пропозиції щодо вивчення проблем юридичної термінології у навчальному процесі;

- виявити головні тенденції розвитку юридичної термінології в Україні.

Об'єктом дослідження є юридична термінологія, її роль та значення в правовому регулюванні суспільних відносин.

Предметом дослідження є закономірності виникнення, розвитку і вдосконалення юридичної термінології нормативних правових актів та юридичної науки, її основні особливості та напрями впливу на національну правову систему.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система використовуваних у взаємозв'язку філософських, загальнонаукових та власне правових методів і принципів. В роботі використовувалися, зокрема, такі принципи та методи:

діалектичний метод – при дослідженні різноманітних аспектів формування і розвитку юридичної термінології в їх цілісності та причинно-наслідковій обумовленості, на основі принципів, законів і категорій діалектики було надано характеристику процесу становлення юридичних термінів впродовж історичного розвитку суспільства і науки, поєднання аналізу й синтезу використовувалося при з'ясуванні співвідношення різних видів юридичних термінів;

синергетичний підхід (у співвідношенні з діалектичним методом на основі принципу доповнюваності) – при з'ясуванні ступеня стабільності юридичної термінології;

герменевтичний – при аналізі окремих нормативних правових актів та їх приписів стосовно наявності в них термінологічних вад;

логічний – для аналізу ознак юридичної термінології в цілому та юридичного терміна як її основної складової, визначення процесу надання дефініцій юридичним термінам, виокремлення основних особливостей законодавчих та наукових термінів;

системний підхід – дозволив провести класифікацію юридичних термінів, встановити зв'язок між різними їх видами, розкрити таку ознаку юридичної термінології, як системність, розглянути законодавчу та наукову термінологію не як відокремлені явища, а як взаємобумовлені та взаємодоповнюючі складові юридичної термінології;

історичний – застосовувався для розкриття динаміки й тенденцій розвитку юридичної термінології в Україні, встановлення зміни значень юридичних термінів, розкриття закономірностей їх формування і функціонування;

порівняльний – дав змогу здійснити порівняльний аналіз таких категорій, як термінологія нормативних правових актів (законодавча термінологія) та термінологія науки права, наукові терміни та доктринальні терміни тощо;

формально-юридичний – використано при аналізі положень нормативно-правових актів, встановленні зовнішніх ознак правових явищ, їх відмінності між собою та виробленні дефініцій;

соціологічний – для вивчення особливостей юридичної термінології в практико-прикладному аспекті, а саме з виявлення та вивчення соціальних факторів, які визначають потребу у формуванні або зміні юридичної термінології;

філологічний метод сприяв дослідженню мови юридичних актів, застосуванню мовних правил для дослідження особливостей мови права.

Робота виконана на засадах методологічного плюралізму та інтегрального підходу до праворозуміння.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексний загальнотеоретичний аналіз юридичної термінології як одного з елементів правової системи, її особливостей та видів, теоретичних та прикладних проблем функціонування, обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень і висновків щодо характеристики цієї категорії з метою вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, підвищення його ефективності. Так, **уперше** в українській юридичній науці:

– встановлено, що особливістю термінології правової науки та законодавства України на сучасному етапі її розвитку є перехідний характер, пов'язаний із необхідністю приведення її у відповідність до реалій ринкових економічних відносин, судово-правової та муніципальної реформ, європейських стандартів;

– здійснено розмежування законодавчої та наукової юридичної термінології за такими критеріями: 1) за обсягом; 2) за формою об'єктивності; 3) за ступенем обов'язковості; 4) за рівнем стабільності; 5) за характером та цілями; 6) за характером дефініцій термінів;

– обґрунтовано новий підхід до розуміння правової природи дефініцій, що формулюються у процесі практичної юридичної діяльності. Такі дефініції слід відносити до правореалізаційних, оскільки вони є результатом діяльності саме з реалізації норм права, у

першу чергу, правоінтерпретаційної та правозастосовної;

– охарактеризовано співвідношення наукових та доктринальних юридичних термінів. Зокрема, встановлено, що терміни правової науки не можна повністю ототожнювати із доктринальними, що пояснюється різницею між наукою і доктриною. Термінами правової науки можуть бути як доктринальні терміни, так і ті, що, не належать до них, оскільки не отримали загального визнання серед науковців.

Удосконалено:

– ознаки юридичного терміна, до яких віднесено такі: 1) це слово або словосполучення; 2) виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків; 3) як правило, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем; 4) характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю;

– теоретичні положення вчення про поділ юридичних термінів за їх функціональною поширеністю. Зокрема, встановлено, що до групи загальноновживаних термінів належать слова, які увійшли до сфери права із літературної мови та в результаті семантизації набули чітких меж та суто правового забарвлення. Загальноновживані слова, які не змінюють свого значення у сфері права, а вживаються у тому ж значенні, що й у побуті, не належать до юридичних термінів;

– визначення поняття юридичного терміна як слова або словосполучення, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, як правило, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю.

Набули подальшого розвитку:

– концепція про функціональну природу юридичного терміна, відповідно до якої не можна протиставляти термін і загальноновживану лексику, адже багато властивостей загальноновживаних слів притаманні термінам, але в дещо зміненому вигляді, який на них накладають офіційність, емоційна нейтральність тощо;

– характеристика вимог, яким має відповідати термінологія нормативних правових актів;

– питання про поділ дефініцій на номінальні та реальні. Зокрема, обґрунтовано положення про те, що якщо всі законодавчі дефініції за своєю формою є номінальними, а за змістом – максимально наближеними до реальних, то дефініції наукових термінів, зумовлені

метою наукового дослідження, завданнями об'єктивного пізнання правової дійсності, мають бути реальними.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення сутності, змісту, особливостей юридичної термінології у межах теорії держави і права, порівняльного правознавства, юридичної деонтології, а також галузевими юридичними науками – для формування чіткого, системного та послідовного термінологічного апарату і покращення мови вітчизняного законодавства;

у сфері нормотворчості та правозастосування – для вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики, при розробці проектів нормативних правових актів. Отримані результати, зокрема, сприятимуть подоланню неузгодженості та безсистемності вітчизняного законодавства, забезпеченню мовної доступності нормативних правових актів для їх адресатів;

у навчальному процесі – при підготовці підручників і навчальних посібників, при викладенні курсу теорії держави і права, порівняльного правознавства, галузевих навчальних дисциплін, при складанні навчальних програм, а також введенні таких нових навчальних дисциплін, як «Мова права», «Юридична термінологія» тощо. Крім того, отримані результати сприятимуть підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх юристів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», на наукових та науково-практичних конференціях, «круглих столах» і наукових семінарах: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування на сучасному етапі» (м. Харків, 2009 р.); «круглому столі» «Права людини – основа реформування законодавства та удосконалення правозастосовної діяльності» (до 60 – річчя прийняття Загальної декларації прав людини) (м. Харків, 2009 р.); Міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Другі конституційні читання», присвяченій пам'яті академіка права Ю. М. Тодики (м. Харків, 2009 р.); науково-практичній конференції «Правова система України: проблеми і тенденції розвитку» (м. Харків, 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія забезпечення сталого розвитку правової системи

України» (м. Одеса, 2010 р.); Міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Треті конституційні читання», присвяченій пам'яті академіка права Ю. М. Тодики (м. Харків, 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість. Суспільство. Право», присвяченій 10-річчю Полтавського юридичного інституту (м. Полтава, 2012 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційної роботи знайшли відображення у дев'яти публікаціях, зокрема у трьох статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях та шести тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структуру й обсяг дисертації становлять вступ, 2 розділи, що об'єднують 6 підрозділів, висновки і список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 198 сторінок, використані джерела нараховують 323 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, ступінь наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, темами, планами, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів роботи, наведені дані про апробацію і структуру роботи.

Розділ 1 «Загальна характеристика юридичної термінології» складається з трьох підрозділів та містить аналіз підходів, які сформувалися в юридичній науці і в мовознавстві щодо значення та особливостей термінології, зокрема, ролі юридичної термінології у правовій системі суспільства; з'ясовано поняття, сутність і види юридичних термінів та визначено методологічні засади для їх подальшого дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Поняття та ознаки юридичного терміна як визначального елемента юридичної термінології»** проведено огляд досліджень з питань юридичної термінології науковців, серед яких Н. В. Артикуца, П. М. Балтаджи, І. О. Биля-Сабадаш, М. Б. Вербенец, С. П. Кравченко, Т. С. Подорожна, В. Д. Титов та С. Е. Зархіна, І. А. Тітко, С. А. Толста, З. А. Тростюк та інші. Крім того, окремі аспекти цієї проблематики були предметом наукових робіт А. П. Гетьмана, С. П. Головатого, О. В. Капліної, М. І. Панова, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики та інших

дослідників. Водночас мова права і, зокрема, такий її елемент, як юридична термінологія, залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняній науці. Крім того, предметом наукових досліджень переважно є мова нормативно-правових актів, між тим як питання мови правової науки та інших сфер функціонування мови права не набули належно наукової розробки.

Обґрунтовується, що саме за допомогою письмового закріплення право набуває формальної визначеності. Це у свою чергу є однією з необхідних умов для того, щоб воно було ефективним регулятором суспільних відносин.

Визнається, що мова права не може істотно відрізнятись від літературної мови, оскільки головним призначенням права є регулювання відносин між людьми, тому воно має бути об'єктивоване мовою, зрозумілою для людей – учасників суспільних відносин. Водночас мові права притаманні певні специфічні особливості: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладення, узагальненість, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичної конструкції: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, емоційна нейтральність, стабільність засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис тощо. Для мови права основною одиницею є не просто слово, а словотермін.

Констатується, що у мовознавстві традиційно сформувалося два підходи до визначення сутності терміна та його співвідношення із словом загальної лексики: структурно-субстанційний та функціональний. Представники першого напрямку (О. О. Реформатський, К. А. Левковська, А. В. Суперанська, Д. С. Лотте та ін.) проводять жорстке відмежування терміна як особливого знака і, по суті, виводять терміни за межі мови. Властивості термінів розглядаються ізольовано від загальної мовної системи. Представники функціональної теорії (Г. О. Винокур, Б. М. Головін, В. М. Прохорова, В. П. Даниленко та ін.) не проводять різкого протиставлення терміна й загальноновживаної лексики, а розглядають термінолексику та її властивості на фоні загальнономовних закономірностей. Науковцями, що поділяли такий підхід було доведено, що термін – це функція, тип вживання лексичної одиниці, а не особливий її вид. Автор поділяє другий із названих підходів (функціональний).

Запропоновано визначення поняття юридичного терміна як слова або словосполучення, яке виступає узагальненим найменуванням

певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, вводиться в обіг, як правило, представниками юридичної науки або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю. Розкрито ознаки юридичного терміна: 1) це слово або словосполучення; 2) юридичний термін є узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних (сутнісних) відтінків; 3) виробляється, як правило, представниками юридичної науки або законодавцем; 4) характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю.

Визначено та охарактеризовано функції терміна, а саме номінативну функцію (термін позначає певні загальні поняття, ознаки та властивості понять), сигніфікативну функцію (і термін, і загальноновживане слово є знаками, але якщо загальноновживана лексика може позначати об'єкти дійсності, їх класи, то термін завжди позначає поняття, є узагальненим найменуванням поняття, тобто слово є найменуванням самого об'єкта дійсності, а термін – найменуванням поняття про певний об'єкт, предмет або явище дійсності, що містить основні їх ознаки), комунікативну функцію (вказує на можливість забезпечувати передачу певної інформації), дефінітивну функцію (у структурі термінологічного знання стала основною, оскільки термін є еквівалентом певного поняття).

Проаналізовано підходи до розкриття природи термінології, серед яких, зокрема, виокремлено такі: 1) підхід, відповідно до якого термінологія розглядається як наука про терміни; 2) підхід, що визначає термінологію як частину словникового складу мови, яка охоплює спеціальну лексику; 3) підхід, за яким термінологія є системою позначення наукових та професійних понять певної галузі знань. Обґрунтовано, що терміни конкретної сфери знань не можуть існувати відокремлено один від одного, а є елементами цілісної термінологічної системи. Тільки за умови узгодженості термінів можна досягти точності передачі інформації та відображення певних понять про ті чи інші явища об'єктивного світу. Саме тому термінологія має розглядатися як система термінів певної галузі знань.

У підрозділі 1.2. «Класифікація юридичних термінів» обґрунтовано необхідність класифікації юридичних термінів, визначено основні критерії, що можуть використовуватися для поділу термінів на групи.

Зазначено, зокрема, що поділ термінів на певні групи, по-перше,

дозволяє прослідкувати основні особливості вживання в тексті нормативного правового акта та науковій юридичній літературі не лише єдиного терміна, але й цілої сукупності термінів; встановити певні закономірності існування терміна в терміносистемі; по-друге, класифікація важлива для впорядкування окремих термінів, що є необхідною умовою систематизації всієї правової інформації.

Розглянуто питання про природу загальноновживаних термінів, які мають у нормативному акті спеціальне значення. Встановлено, що загальноновживані терміни – це слова, які за формою належать до слів літературної мови, але одночасно мають свій специфічний правовий зміст. Що стосується слів, які використовуються в тому самому значенні як у літературній мові, так і в юриспруденції, то це не терміни, оскільки вони позбавлені спеціального значення, хоча і використовуються у праві.

Охарактеризовано спеціально-юридичні терміни як слова та словосполучення, що використовуються у юридичній науці і практиці, відображають специфіку правових явищ. Як правило, спеціально-юридичні терміни створюються законодавцем або правовою наукою, коли в літературній мові відсутнє слово, яке може позначити відповідне поняття. У той же час відбувається і зворотний процес: велика кількість термінів, створених законодавцем або юридичною наукою, які спочатку були суто юридичними, у подальшому поширились у побуті, художній літературі, активно використовуються за межами юриспруденції (злочинець, закон, аліменти тощо).

Значається, що спеціально-технічні терміни – це терміни, що мають значення у галузі спеціальних знань – техніки, медицини, економіки, соціології, біології та ін. Вживання спеціальних технічних термінів потрібно зводити до мінімуму в конституційному, кримінальному, адміністративному, трудовому, сімейному праві, тощо. Разом із тим певні сфери суспільних відносин неможливо врегулювати без використання спеціальної технічної термінології. Якщо дія нормативного акта, в якому використовуються такі терміни, поширюється не лише на фахівців, а на більш широке коло осіб, то доцільно в такому акті давати точне і повне визначення вживаних термінів. До використання цих термінів ставиться важлива вимога – вони повинні мати саме те значення, яке закріплено за ними у відповідній галузі знань.

Встановлено, що словниковий склад української юридичної термінології формується з різних джерел, які умовно можна поділити на п'ять груп: 1) запозичення латинських термінів і правових понять, які стали підґрунтям для термінології різних правових систем

(апеляція, алібі, документ, реформа); 2) терміни з нормативно-правових актів минулих часів (закон, суддя, свідок, карати); 3) термінологія з розвинутих сучасних правових систем (контрабанда, бартер, монополізм); 4) термінологія нормативно-правових актів України (Конституції, законів, кодексів тощо), міжнародних документів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 5) джерелом нових термінів можуть бути переклади зарубіжної наукової літератури.

Визначено основні вимоги до перекладу правових текстів, а також проведено класифікацію термінології за такими основними критеріями: за функціональною поширеністю термінів – на загальноживані, спеціально-юридичні та спеціально-технічні; за способом формування – на неосемантизми, неологізми, запозичення та інтернаціоналізми; за наявністю законодавчих дефініцій – на ті, що мають дефініцію в нормативно-правовому акті, та ті, що не мають такої дефініції; за формальною закріпленістю та ступенем загальнообов'язковості – на терміни, що закріплені в нормативно-правових актах, тобто законодавчі терміни, та терміни юридичної науки. Останній поділ є досить умовним, адже юридична наука оперує основними поняттями закону, тому термінологія, яка застосовується у законі та науковому юридичному тексті, часто збігається. Водночас науковий текст має і свою власну термінологічну систему, що не відбилася в текстах нормативно-правових актів.

Підрозділ 1.3. «Дефініції юридичних термінів» містить аналіз характеру та значення дефініцій юридичних термінів. Запропоновано визначати дефініції як результат розкриття змісту поняття, яке містить у собі термін, шляхом виокремлення його істотних ознак.

Правові поняття, а відповідно й терміни, які їх позначають, відіграють роль вихідного матеріалу, будучи орієнтирами нормотворчості й реалізації юридичних норм та засобом акумулювання знань в юридичній науці. Це можливо саме завдяки правовим дефініціям термінів, в яких розкриваються найбільш істотні властивості поняття.

Встановлено, що зміна значень слів – це необхідна умова відповідності мови права правовій дійсності. Адже суспільні відносини весь час змінюються, розширюються, виникають нові, що потребують правового регулювання. Все це вимагає швидкого реагування, пристосування мови права до об'єктивної реальності.

Розкрито значення правових дефініцій у механізмі правового регулювання, яке полягає, зокрема, у тому, що вони: 1) розкривають зміст поняття, закладеного в терміні; 2) сприяють об'єктивному,

істинному вираженню правової дійсності; 3) забезпечують відмежування одного терміна від іншого в конкретній термінологічній системі; 4) сприяють доступності та ясності мови права; 5) забезпечують відносно визначеність у праві.

Наведені вимоги щодо дефінування, серед яких такі: 1) сумірність, яка полягає в тому, що поняття і відповідно термін, який визначається, мають збігатися за обсягом; 2) позначення лише істотних ознак поняття, що визначається; 3) системність дефініцій – визначення має відображати поняття у системі понять предметної галузі, для чого воно повинне містити терміни, вже визначені у даній системі термінів; включати терміни, що демонструють видові розмежувальні ознаки понять одного рівня абстракції (підкласів поняття); містити терміни лише таких понять, визначення яких відповідає наведеним вимогам; однотипні терміни повинні мати однотипні за структурою і лексикою визначення; 4) уникнення хибного кола у визначенні – поняття не можна визначати через інше поняття, яке, у свою чергу, визначено через перше; 5) відсутність тавтології; 6) правило недопустимості визначення невідомого через невідоме; 7) правило однозначності – одному терміну має відповідати одна дефініція; 8) оптимальна стислість дефініцій – дефініції термінів не повинні бути громіздкими, а кількість слів, що їх становить, має бути оптимальною для сприйняття та розуміння дефініції; 9) мовна правильність дефініцій – дефініція має відповідати таким лексичним, морфологічним і синтаксичним вимогам, як зрозумілість, точність, простота і доступність, лаконічність та компактність, послідовність у викладенні, емоційна нейтральність, грамотне використання знаків пунктуації.

Обґрунтовано поділ правових дефініцій залежно від суб'єкту їх формування та джерела закріплення на наукові, законодавчі та правореалізаційні. Запропоновано визначення наукових дефініцій як теоретичних суджень, що сформульовані вченими-юристами, які розкривають зміст та обсяг певних понять юридичних явищ, процесів, являють собою частину наукової правосвідомості, виражені текстуально, необов'язкові для суб'єктів права та виступають у вигляді науково обґрунтованих орієнтирів та аргументів у теоретичній діяльності та правотворчій, правозастосовній, інтерпретаційній, а також правосистематизуючій практиці. Наукові, зокрема, доктринальні дефініції становлять теоретичну, світоглядну основу юридичної науки, є найважливішими елементами структури тієї чи іншої теорії, важливим засобом аргументації та доведення у наукових та практичних дискусіях.

Визначено законодавчі дефініції як такі визначення термінів, які встановлюються компетентними нормотворчими органами у законах та підзаконних нормативно-правових актах. Законодавчі дефініції мають особливе значення для правового регулювання відносин у суспільстві. Вони є результатом узагальнення наукового та практичного юридичного матеріалу і, у свою чергу, виступають ідеологічною та/або нормативно-правовою основою відповідних наукових теорій та практичної діяльності (правотворчої, правореалізаційної, інтерпретаційної, правосистематизуючої, судової та ін.).

Розділ 2 «Особливості законодавчої та наукової термінології України» складається з трьох підрозділів та розкриває особливості формування та функціонування термінології нормативно-правових актів та наукової юридичної термінології в правовій системі України.

У підрозділі 2.1. *«Характеристика законодавчих термінів України»* встановлено, що формальна визначеність норми права обумовлює вимогу доступності норм права. Один з елементів принципу доступності норм права – впорядкованість та чіткість термінології нормативно-правових актів, її точність та однозначність, простота, стислість, обмежене вживання термінів іноземного походження, стабільність, єдність термінології нормативно-правових актів, оптимальна кількість дефінованих термінів.

Із введенням термінів до закону їх зміст стає більш жорстким і нерухомим. Ця особливість законодавчих термінів надзвичайно важлива для права. Стабільність та однозначність права перш за все зумовлюється стабільністю та однозначністю його понять. Водночас обґрунтовується, що хоча законодавчі терміни характеризуються консервативністю і стабільністю, це не означає, що вони не підкоряються принципу зміни та розвитку. Їх не можна розглядати як раз і назавжди встановлені, застигли, вони розвиваються, змінюються.

Розкрито такі ознаки законодавчих термінів, як точність, ясність, однозначність, простота, стислість. Наголошено на тому, що для забезпечення доступності законодавства України необхідно забезпечити дотримання таких вимог до їх термінології: обмежене вживання термінів іноземного походження; стабільність юридичної термінології; єдність термінології нормативно-правових актів.

Чіткий термінологічний апарат є необхідною передумовою уніфікації, гармонізації та зближення законодавства, його відповідності європейським стандартам та традиціям. Вироблення сталої системи юридичних понять і термінів є не просто завданням наукового дослідження, а необхідною умовою, одним з пріоритетних

напрямів правового реформування.

Підрозділ 2.2. «Терміни юридичної науки» присвячено розкриттю природи і значення наукових термінів. Встановлено, що в процесі наукового пізнання спочатку формується поняття, а потім воно об'єктивується у мові за допомогою терміна. Формування правових понять відбувається через формалізацію знань у галузі правових явищ, яка полягає, по-перше, в абстрагуванні, тобто уникненні несуттєвих, нетипових (не головних) рис і властивостей явищ; по-друге, у виявленні і фіксуванні закономірностей розвитку і незмінної їх повторюваності (алгоритму) та встановленні найбільш істотних і загальних (типових) ознак, які властиві всьому класу (виду, типу) цих явищ і за якими ці явища відрізняються від інших.

Підтримано точку зору, відповідно до якої правова доктрина є певним рівнем розвитку правової науки (такого рівня досягають не всі наукові положення), для якого характерні авторитетність, достовірність, аргументованість певних наукових положень, визнання їх науковою спільнотою, тому наукові та доктринальні терміни не тотожні поняття.

Проведено порівняльний аналіз термінів правової науки та законодавчих термінів, встановлено їх спільні та відмінні риси. Так, запропоновано провидити їх розмежування за такими критеріями: 1) за обсягом: термінологія науки ширша і включає в себе термінологію закону; 2) за формою об'єктивації: терміни закону мають своєрідну форму об'єктивації – вони закріплені в нормах права, а терміни науки спочатку розробляються нею і закріплюються на рівні різного роду наукових робіт і тільки потім частина з них переходить до норм права; 3) за ступенем стабільності: терміни, закріплені в законодавстві, є більш стабільними порівняно з науковими термінами, оскільки вони можуть бути змінені тільки законодавцем; 4) за характером та цілями: терміни науки – результат об'єктивного пізнання правової дійсності, головна їх функція – пізнавальна, а терміни законодавства – результат волевиявлення держави, мають регулятивний характер; 6) за характером дефініцій термінів: дефініції юридичної науки повинні мати більш розгорнутий, всеохоплюючий характер, адже головна функція науки, як вже зазначалось, – пізнавальна.

У *підрозділі 2.3. «Напрями впливу вітчизняної науки на якість термінології законодавства»* встановлено, що саме юридична наука створює систему термінів для нормативно-правових актів, сприяє уніфікації юридичних термінів. Значним внеском у процес удосконалення національної юридичної термінології є підготовка і видання словників юридичних термінів.

Крім уніфікації самої термінології потрібно провести також уніфікацію правил та вимог, яким мають відповідати законодавчі терміни. Важливо запровадити обов'язкову мовно-термінологічну експертизу нормативно-правових актів в Україні, а також забезпечити введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін. Зокрема, у кожному вищому навчальному закладі України, що готує професійних юристів, запропоновано ввести навчальну дисципліну, вивчення якої охоплюватиме проблеми мови права, зокрема, мови нормативних актів, основи нормотворчої техніки, мови правозастосування, особливості мови юридичної науки, питання юридичної термінології тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведені теоретичні узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у розкритті поняття юридичної термінології, її особливостей та ролі у правовій системі України. Головними науковими і практичними результатами дослідження є наступні висновки:

1. Юридична термінологія – це система юридичних термінів, кожен з яких слугує основною одиницею юридичного тексту, є словом або словосполученням, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, як правило, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю.

2. За функціональною поширеністю юридичні терміни поділяться на загальнонавчальні, спеціально-юридичні та спеціально-технічні. До загальнонавчальних термінів належать слова, які увійшли до сфери права із літературної мови та в результаті семантизації набули чітких меж та суто правового забарвлення. Загальнонавчальні слова, які не змінюють свого значення у сфері права, а вживаються у тому ж значенні, що й у побуті, не належать до юридичних термінів.

3. Обґрунтовано новий підхід до розуміння правової природи дефініцій, що формуються у процесі практичної юридичної діяльності. Такі дефініції слід відносити до правореалізаційних, оскільки вони є результатом діяльності саме з реалізації норм права, у першу чергу, правоінтерпретаційної та правозастосовної.

4. Якщо всі законодавчі дефініції за своєю формою є

номінальними, а за змістом – максимально наближеними до реальних, то дефініції наукових термінів, зумовлені метою наукового дослідження, завданнями об'єктивного пізнання правової дійсності, мають бути реальними.

5. Одним з елементів принципу доступності норм права є впорядкованість та чіткість термінології нормативно-правових актів, її точність та однозначність, простота, стислість, обмежене вживання термінів іноземного походження, стабільність, єдність термінології нормативно-правових актів, оптимальна кількість дефінованих термінів.

6. Особливістю термінології правової науки та законодавства України на сучасному етапі її розвитку є перехідний характер, пов'язаний із необхідністю приведення її у відповідність до реалій ринкових економічних відносин, судово-правової та муніципальної реформ, європейських стандартів.

7. Термінологія юридичної науки і термінологія законодавства тісно пов'язані та взаємодіють між собою. Більш того, наука оперує всіма термінами нормативних актів, тобто термінологія науки включає в себе як законодавчі терміни, так і інші терміни, що не закріплені в нормативно-правових актах.

8. Порівняльний аналіз законодавчої та наукової термінології дозволив виокремити наступні критерії їх розмежування: 1) обсяг; 2) форма об'єктивації; 3) ступінь обов'язковості; 4) рівень стабільності; 5) характер та цілі; 6) характер дефініцій термінів;

9. Наукові терміни не можна повністю ототожнювати із доктринальними, що пояснюється різницею між наукою і доктриною. Термінами правової науки можуть бути як доктринальні терміни, так і ті, що, не належать до них, оскільки не мають конвенціонального характеру.

10. До основних напрямів підвищення рівня якості термінології вітчизняного законодавства можна віднести такі: формування термінологічного апарату законодавства та сприяння його подальшому розвитку та удосконаленню; уніфікацію юридичних термінів та правил, яким вони мають відповідати; запровадження термінологічно-мовної експертизи нормативних правових актів; введення до навчальних програм юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти спеціалізованих мовних дисциплін («мова права», «юридична лінгвістика» тощо); навчання нормопроектувальників, підвищення їх кваліфікації; залучення представників органів державної влади до проведення конференцій, «круглих столів» тощо, на яких обговорюються важливі проблеми стану нормативних

правових актів в Україні, висловлюються пропозиції щодо удосконалення їх якості та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ключко, М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості / М. І. Ключко // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / Гол. ред. кол. : Ю. П. Битяк – Х. : Право, 2009. – № 18. – С. 148-154.

2. Ключко, М. І. Види юридичних термінів / М. І. Ключко // Університетські наукові записки: зб. наук. пр. / Гол. ред. кол.: Р. І. Кондратьєв – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2010. – №2. – С. 18-22.

3. Ключко, М. І. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України / М. І. Ключко // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – №4(59). – С. 223-230.

4. Ключко, М. І. Мова конституційного законодавства / М. І. Ключко // Другі конституційні читання : Зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, асп. і студ., присвяч. пам'яті академіка права Ю. М. Тодики. (29-30 травня 2009 р.) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. – Х. : Права людини. – С. 23-26.

5. Ключко, М. І. Удосконалення юридичної термінології – невід'ємний елемент правової реформи в Україні / М. І. Ключко // Проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування на сучасному етапі: мат-ли міжнар. Наук.-практ. конф. (21 травня 2009 р.) / Редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 209-211.

6. Ключко, М. І. Щодо видів юридичних термінів / М. І. Ключко // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. (3 червня 2010 р.). – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України, 2010. – С. 103-105.

7. Ключко, М. І. Особливості термінології сучасного законодавства України / М. І. Ключко // Стратегія забезпечення сталого розвитку правової системи України: Зб. тез наук. пов. за мат-ми Міжн. наук.-практ. конф. (21-22 грудня 2010 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2010. – С. 16-17.

8. Ключко, М. І. Особливості понятійного апарату Конституції України / М. І. Ключко // Треті конституційні читання : Зб. тез наук.

доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, асп. і студ., присвяч. пам'яті академіка права Ю. М. Тодики (28-29 трав. 2010 р.) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. – Х. : Права людини. – С. 28-29;

9. Любченко, М. І. Забезпечення науковості законодавства – обов'язкова умова розбудови правової держави в Україні / М. І. Любченко // Особистість. Суспільство. Право: 36. наук. ст. та тез наук. пов. за мат-ми Міжн. наук.-практ. конф, присв. 10-річчю Полт. юр. інст. (15 березня 2012 р). – Полтава: Полтавськ. юр. інст. Нац. Ун-ту «Юрид. ак. У-ни ім. Яр. Мудрого», 2012. – С. 229-233.

АНОТАЦІЇ

Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Харків, 2012.

Роботу присвячено дослідженню юридичної термінології, її природи та особливостей функціонування у правовій системі суспільства.

Здійснено системний аналіз зарубіжної та вітчизняної юридичної, лінгвістичної та філософської думки щодо питань юридичної термінології, проаналізовано концепції юридичної термінології. Досліджено розвиток ідей про формування юридичної термінології, її вплив на функціонування правових явищ, визначено структуру юридичної термінології.

У дослідженні розкрито природу юридичних термінів, наведено їх класифікацію. Проведено порівняльний аналіз термінів юридичної науки та законодавчих термінів за обсягом, формою об'єктивації, ступенем обов'язковості; за ступенем стабільності; за характером та цілями дефініцій термінів.

Визначено особливості термінології правової науки та законодавства України у перехідний період, встановлено тенденції її подальшого розвитку.

Ключові слова: юридична термінологія, юридичний термін, термінологія нормативно-правових актів, термінологія юридичної науки, термінологія правореалізаційної практики, дефініції юридичних термінів.

Любченко М. И. Юридическая терминология: понятие, особенности, виды. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Харьков, 2012.

Работа посвящена исследованию юридической терминологии, ее природы и особенностей функционирования в правовой системе общества.

Проведен системный анализ зарубежной и отечественной юридической, лингвистической и философской мысли по вопросам юридической терминологии, проанализированы отдельные подходы по раскрытию природы и особенностей юридической терминологии, ее влияние на функционирование правовых явлений, определена структура юридической терминологии.

В работе раскрыта природа юридических терминов, приведена их классификация. Предложено определение юридического термина как основной единицы юридического текста, представляющего собой слово либо словосочетание, которое выступает обобщенным наименованием определенного правового понятия или понятия, которое не является правовым, но в результате функционирования в сфере юриспруденции приобретает специфические содержательные оттенки. Юридический термин вводится в оборот юридической наукой либо законодателем, характеризуется эмоциональной нейтральностью и относительной стойкостью. Обосновывается, что юридическая терминология представляет собой систему юридических терминов.

В основу диссертационного исследования положено деление юридических терминов по критерию формальной закрепленности и степени обязательности на термины законодательства и научные юридические термины.

Представлен сравнительный анализ терминов юридической науки и законодательных терминов по критериям объема, по форме объективации, по степени обязательности и стабильности, по характеру и целям дефиниций терминов. Выявлены особенности терминологии правовой науки и законодательства Украины в переходный период, установлены тенденции ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: юридическая терминология, юридический

термин, терминология нормативно-правовых актов, терминология юридической науки, терминология правореализационной практики, дефиниции юридических понятий.

Lyubchenko M. Legal terminology: concept, features, kinds. – On rights for a manuscript.

Dissertation for a scientific degree of the Candidate of Law in specialty 12.00.01 – Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – National University «Law Academy of Ukraine named of Yaroslav Mudriy», Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine. – Kharkov, 2012.

In the thesis a legal language as an integral part of legal system has been researched. The research is dedicated to problems of essence, peculiarities and meaning of legal terminology, examined are its kinds.

Complex analysis of nature of legal terms has been conducted, their place in the network of legal system has been determined. At the same time, such theoretic legal categories as law-making, rulemaking and creation of regulatory acts are analyzed. On the basis of analysis of types of legal terms author's definition of «legal terminology» concept is formulated, examined are its kinds and constituents, among which are: terms of law regulatory acts and terms of judicial science.

Examining the status of judicial system of terms, which is being emerged now in Ukraine, the author drew attention to the role and place of definitions in texts of legal acts and ambiguity of this question on regulatory level. Openness of language system has been substantiated, that gave the opportunity to recognize processes of borrowing and internationalization as positive phenomenon.

Keywords: legal terminology, language of law, legal acts, judicial technique, definition, systematization, language-legal culture.

Відповідальний за випуск:
к.ю.н. Уварова О.О.

Підписано до друку 30.10.2012 р. Формат 60х90 1/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.- вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 494

Друкарня
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого» 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77